

*Кральнок П.М.,
доктор філософських наук, професор,
Національний університет «Острозька академія»*

Політика і мораль: комунікативні аспекти

При розгляді проблем політики й моралі, а також їхнього співвідношення, акцентується увага переважно на аспекти філософські, соціологічні, політологічні, навіть теологічні й релігієзнавчі. У той же час з поля зору, як правило, випадають аспекти комунікаційні.

В принципі, це зрозуміло. Теорія комунікації є порівняно молодого дисципліною, і її поява пов'язана з інтенсивним розвитком електронних засобів масової інформації. Представники традиційних наукових дисциплін, зокрема, філософи, з певним скепсисом ставляться до комунікаційних теорій і здебільшого не схильні використовувати їх при розгляді тих чи інших проблем.

На нашу думку, врахування комунікаційного аспекту при аналізі багатьох сфер людського буття дало би змогу не лише нетрадиційно, а й більш адекватно інтерпретувати ці проблеми. Цікавими для нас видаються погляди представників Торонтської школи (Г.Інніса, М.Маклюгена), які відстоювали ідею технологічного детермінізму в процесах комунікації. Вони вважали, що зміна комунікаційних технік веде не лише до зміни форм та способів спілкування, а й до суттєвих соціальних трансформацій. Хоча цю теорію й не варто абсолютизувати, тим не менше вона дає змогу пояснити різноманітні суспільні процеси.

Цікавими, на нашу думку, видаються інтерпретації з позиції цієї теорії питань політики й моралі, а також їхнього співвідношення, що ми й спробуємо зробити. При цьому хочемо зазначити, що такі інтерпретації не обов'язково йдуть в розріз із класичною філософською традицією. Пригадаймо хоча б те, що Аристотель розглядав державу (поліс) як спілкування, тобто як результат комунікативних взаємодій.

Усвідомлення феномену моралі, що правомірно трактувати як наслідок появи цього явища, фактично є результатом другої комунікативної революції, пов'язаної зі становленням писемності. В архаїчному суспільстві те, що ми іменуємо мораллю, виступало як обов'язковий для виконання звичай, відступ від якого жорстоко карався. Архаїчний звичай, включений у систему міфологічного світорозуміння, органічно поєднував диференційовані зараз нами мораль та право. У первісному суспільстві приватне, сімейне та суспільне життя не були розділені. І, відповідно, їх обслуговували одні й ті самі норми.

Розвиток писемності відбувався паралельно зі становленням та розвитком державних структур. Без неї було б неможливим функціонування державного організму. Саме писемність забезпечувала комунікацію між центральною владою та владою у регіонах, між правителями та підданими. Держава розділила людське буття на суспільно-державне, з одного боку, та родове й сімейне, з іншого. Відповідно, архаїчний звичай трансформується в право та політику, котрі функціонують у сфері суспільно-державного життя, та мораль, яка початково функціонує як сукупність звичаїв, що регламентують сімейно-родові відносини та відносини в умовах невеликих громад.

Право й політика значною мірою орієнтовані на опосередковане спілкування і обслуговуються писемною культурою. Мораль же, оскільки вона функціонувала на рівні сімейному на невеликих громад, передбачала безпосереднє спілкування і, в принципі, не потребувала писемної фіксації. Тому мораль часто сприймалася й сприймається як неписані правила.

Щоправда, вже в Стародавньому світі були спроби письмово зафіксувати моральні норми. Здебільшого, це здійснювалося в межах релігійних учень, що мали свої писемні тексти. Наприклад, десять заповідей Мойсея, нагірна проповідь Ісуса Христа, восьмеричний шлях Будди, приписи Мухамеда, вміщені в Корані, і т.ін. Хоча ці положення здебільшо-

го трактуються як моральні норми, в дійсності це не зовсім так. Фактично їх можна розглядати як норми поведінки, котрі були підняті до статусу права. Наприклад, у мусульманстві межі між моральними й правовими нормами поведінки досить відносні. Так, моральні норми Корану служать основою для мусульманського права (Шаріату).

Були також спроби й з боку світських осіб письмово зафіксувати моральні норми, викласти й осмислити їх. Це, наприклад, бачимо в Аристотеля, філософів елліністичного періоду, Конфуція та інших.

При цьому все-таки треба мати на увазі, що письмово зафіксоване правило (чи то юридичне, чи то моральне) певним чином є «відчужденим» від людини. Люди, здебільшого, здатні ігнорувати ці правила, вдаючись до такої поведінки, що видається їм більш життєво прийнятною. У цьому плані цікавою видається дискусія між афінським законодавцем Солоном та скіфським (праукраїнським) філософом Анахарсісом. Останній вважав, що закони пишуться для слабких людей. Сильні їх все одно проігнорують.

Зрозуміло, «в чистому вигляді» мораль, з одного боку, і політика та право, з іншого, стосувалися різних сфер людської діяльності. Однак реально ці сфери складно розділити. Якщо брати, наприклад, Античність та Середньовіччя, то бачимо, що тоді політичне життя набувало сімейних форм. Державами переважно правили династії, а могутні родові клани переважно й визначали політику. В таких умовах моральні норми, характерні для сімейно-родових відносин, переносилися на державно-політичний рівень. Поняття родової честі, гонору, певних норм «благородної поведінки» вносилися в політичне життя. Однак ці норми часто суперечили реальній політичній практиці.

На неспівпадання в європейській суспільно-філософській думці реальної політики й моралі вказав Н.Макіавеллі. Не випадково це сталося тоді, коли Європа стояла на порозі формування нових комунікативних реалій, які супроводжувалися зростанням індивідуалізму.

Це певним чином було пов'язано з третьою комунікативною революцією, коли з'явилося книгодрукування й почалася ера масової комунікації. Друкована книга, будучи розрахованою на масову аудиторію, водночас індивідуалізувала інтелектуальну працю і в кінцевому рахунку орієнтувала людей на індивідуалістичну поведінку.

Відповідно, відбувалася певна трансформація моралі. У ній основний акцент почав робитися на питання взаємин між окремими, автономними індивідами. Показово, що в період Нового часу в філософів спостерігався значний інтерес до етичних питань, а також попитом користувалися видання, в яких давалися рекомендації щодо етичної та культурної (етикетної) поведінки. Спостерігалось намагання з боку світських осіб, зокрема, філософів, сформулювати загальноприйняті норми поведінки.

В таких умовах міняється співвідношення права й політики, з одного боку, та моралі, з іншого. Право ще в більшій мірі формалізується. Завдяки масово тиражованим законодавчим актам стає можливим існування т.зв. правової держави. Влада й політика, з огляду на розвиток мас-медіа, стають публічними й демократичними.

Фактично сучасна європейська демократія має корені не в античній демократії, як це нам часто подається, а є наслідком третьої комунікативної революції. Без мас-медіа неможливим є представлення на загальнодержавному рівні політичних програм, позицій політичних лідерів, що є необхідною умовою свідомого вибору громадян.

Політичне життя набуває все більше «усуспільненого» характеру. Небажаним для нього явищами стають сімейність, клановість. Політик у таких умовах має забути про приватність. Чи не є це реалізацією ідеї Платона і деяких мислителів епохи Відродження, що правителі не повинні мати приватного життя? На практиці це далеко не завжди можна було реалізувати. Але те, що сучасний політик повинен значно обмежити сферу власної приватності сумнівів, не викликає. Як і те, що у своїй політичній

діяльності він, репрезентуючи певні групи чи навіть державу, діє далеко не так, як би діяв у житті приватному. Йому доводиться працювати в умовах жорсткого змагання, коли вияви милосердя до конкурентів можуть мати для нього трагічні наслідки. Успішним політиком, як правило, є не гуманіст, а той, хто бере вгору над своїми противниками.

Тому є підстави твердити, що сучасна політика значною мірою є дистанційованою від традиційної, «загальноприйнятої» моралі. Щоправда, тут правомірно ставити питання про існування неписаного кодексу поведінки для політичних діячів.

При значному дистанціюванні політики й моралі, все таки в умовах масової комунікації політичні діячі намагаються подавати себе як моральні чи навіть як високоморальні люди. Навіть якщо це далеко не відповідає дійсності. Для чого це їм потрібно? Фактично моралізаторство є елементом політичної пропаганди (чи як у нас зараз модно казати - піару). Сучасному політику, який завдяки мас-медія є «на виду», важливо показати, що він є моральною людиною. Адже моральність розглядається як суспільна чеснота (принаймні якоюсь частиною людей) і може стати політичним капіталом.

Однак цей капітал має й зворотний бік. Декларування політиком своєї моральності, постійне акцентування на ній уваги може допомогти йому прийти до влади. Проте рано чи пізно у мас-медія з'являться факти, які заперечуватимуть його високу моральність, а це в кінцевому рахунку негативно вплине на його імідж.

Зараз світ стоїть на порозі нової комунікативної революції. Використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж, мобільних телефонів та розвиток інших засобів комунікації змінять (і при чому суттєво) способи спілкування людей. Зараз важко сказати, які це матиме наслідки, в т.ч. у сфері права, політики й моралі. На нашу думку, нові комунікаційні технології приведуть до подальшої індивідуалізації спілкування. Індивід зможе дистанціюватися від того

реального оточення, в якому він живе, і спілкуватися з допомогою різноманітних медій з людьми, структурами, що представляють для нього інтерес. Це вимагатиме формування нової моралі, пов'язаної з функціонуванням новітніх медій. І ця мораль помітно відрізнятиметься від нинішньої, традиційної для нас. Можливо, актуальним стане не любов до ближнього, а відповідальне ставлення до тієї інформації, яку ти закидаєш у комп'ютерну мережу.

Як змінять нові медії співвідношення права й політики, з одного боку, та моралі, з іншого, можемо лише гадати. Не виключено, що право стане більш «розмите», інваріантне, політика ж - більш індивідуальною (в сенсі інформаційного виходу політиків на окремих індивідів). Завдяки технологічній опосередкованості, схоже, політика стане ще більш відчуженою від людини. Уже сьогодні реальна людина-політик та її віртуальний образ— речі далеко не ідентичні.

Цей образ, ймовірно, матиме певні етичні складові. Цілком вірогідною буде апеляція окремих політиків до традиційної моралі. Деякі, більш далекоглядні з них, пропонуватимуть нові моральні стандарти, більш адекватні сучасним умовам. Проте чи відбудеться зближення політики й моралі, в цьому є великі сумніви.

Література:

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах. - М., 1983. - Т.4.
2. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник. - Минск, 1998.
3. Мор Т., Кампанелла Т. Утопия. Мiсто Сонця. - К., 1988.
4. Платон. Диалоги. - Москва-Харьков, 2001.
5. Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. - М., 1987. - Т.1.
6. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). - М., 1985.
7. Innis H. Empire and Communication. - Oxford, 1950.
8. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. - Toronto, 1962.